

Друга књига мемоара Михаила Марковића под насловом “Јуриш на небо” изнова нас је уверила да је њен писац био неустрашив критичар свих послератних режима, врхунски интелектуалац у некадашњој Југославији и нашој Србији, једини српски филозоф познат у свету и изузетно доследан политички мислилац, који је јавно заступао своја уверења независно од тога да ли су она наилазила на шире прихватање или одбијање и да ли су за собом повлачила похвале и погодности или покуде и велике егзистенцијалне ризике. Његову храброст у време мира најбоље потврђује година 1973. Када се те године затекао у САД и на значајним филозофским скуповима у Финској, Румунији, на Кипру и у Шпанији, већ је било сасвим извесно да се београдским филозофима и социолозима, окупљеним око часописа „Praxis”, спрема прогон, изопштење, а можда и утамничење. И уместо да остане у иностранству што би многи и учинили, Михаило Марковић се вратио у Београд да се носи са тадашњом идеолошком жандармеријом и Службом државне безбедности.

Иако нисмо најпозванији да судимо о његовим књигама, нарочито о онима из области логике, методологије наука и филозофије језика, нема никакве сумње да је од свих негдашњих југословенских и садашњих српских филозофа објавио у иностранству највише књига на више страних језика, од којих су неке објављиване и више пута у великом тиражу. И што је још важније, за разлику од других наших филозофа, социолога и политиколога, који су били добродошли овде или онде у иностранству, Михаило Марковић је радо приман свуда у свету друштвене науке и филозофије, па скоро да није било конгреса филозофа или значајнијег филозофског скупа на којем он није учествовао или познатијег универзитета на којем он није гостовао, одржао предавање или учествовао у некој великој расправи.

У широком кругу марксиста и социјалиста, којем је Михаило Марковић припадао од своје ране младости, било је и оних који су силовитије и жешће од њега заступали и спроводили поглед на свет у који су веровали. Нама, међутим, није познат ниједан од њих који је промишљеније и доследније био марксиста и социјалиста целог свог дугог и плодног живота, а да никада, баш никада није очекивао и стекао ма и најмању материјалну корист. Такве некористољубиве људе у свету политике треба свећом тражити, ако се уопште могу наћи.

За ову прилику сигурно би била занимљива Марковићева запажања о познатим личностима и њиховим поучним судбинама. Он при том полази од уверења да

интелектуалац који сарађује са властима тешко може да сачува свој лични интегритет, а да само онај „који се ослања искључиво на свој стваралачки рад и који се унапред одрекне сваког положаја у хијерархији власти, сваког утицаја, сваке и најмање привилегије или почести коју му власт може пружити, може да остане аутономан” (стр. 25). И обрнуто, ако интелектуалац који држи до себе, претрпи неки већи морални пад и тиме озбиљније наруши властито самопоштовање и углед који је стекао, “у великој је опасности да му фатално ослаби имунитет и да подлегне болести од које би се иначе одбранио” (стр. 26). Са знатно мањим животним искуством, и ми смо дошли до закључка да такви људи најчешће страдају од саморазарања.

Поучни су примери који то потврђују, а које Михаило Марковић наводи. Први је етичар Вуко Павићевић, који је у пресудним тренуцима давао предност партијској дисциплини противно властитој савести. Касније је много патио што су га људи због тога презирали, па је и његова прерана смрт можда била произведена том муком, коју је у себи носио. Други је сарајевски филозоф Касим Прохић, који је дуго и брижљиво градио своју представу у јавности, а онда га је сатрло јавно откриће Николе Милошевића да је јавно подржавао своје колеге из „Praxisa”, а тајно сарађивао са партијским главарима у рату против праксисоваца. Трећи је Сарајлија Фуад Мухић, који је у младости био даровит филозоф и није крио да му је узор био Љубомир Тадић. После једног његовог чланка у “Прегледу”, у Тадићевом стилу, он је под претњом из Централног комитета прешао у режимски табор, да би потом извршавао све партијске задатке и нападао свакога кога је требало, а нарочито Љубу Тадића, што је било својеврсно духовно оцеубиство. Због тога су га сви презирали, што је њега наводило да утеху потражи у вињаку и задобијеним привилегијама. Од тада је срамно живео и још срамније завршио. Уочи избијања грађанског рата у БиХ, као муслиман постао је потпредседник Парагине Хрватске странке права. А када је убрзо потом умро, у сарајевском “Ослобођењу” осванула је читуља на којој је писало: “Лака ти хрватска земља!”.

Слична Мухићевој била је судбина Првослава Ралића, прљавог пера тадашње идеолошке жандармерије. И он је био изузетно даровит студент филозофије. А када се, баш на препоруку Михаила Марковића, запослио у редакцији “Социјализма”, зарад добро плаћеног посла и стана, редовно је обављао најпрљавије послове у такозваној идејној борби и нападао све чланове праксисовске групе, изузев самог Михаила Марковића. То га је морално сатирало, па је, попут Мухића, и он тражио утеху у већим количинама вињака. Пред крај свог живота се преподобио и постао не само верник, него и добротвор Цркве, да би једног хладног децембарског дана 2003. године испустио своју измучену душу и потражио смирење на оном свету. Уверљивим приказом несрећних судбина ових својих колега Михаило Марковић нам изнова ставља до знања шта нам се може догодити ако изневеримо себе саме и не поступамо по својој стручној и моралној савести.

Ако смо се потпуно сложили са Марковићевом проценом разлога који доводе до саморазарања људи, нисмо сасвим сигурни да је дао целовиту процену историјског дела Јосипа Броза Тита. Марковић вели даје Тито био „велика, али и противречна личност” (стр. 128), која је имала огромну срећу у политици што досад није довољно истицано. Затим наводи Титов велики кукавичлук како после пада “Ужичке републике” тако и за време десанта на Дрвар. А после истицања свирепе стране његове личности, Марковић наводи и кључни разлог који доводи у питање његову улогу у нашој историји – Устав од 1974. године којим је створена ситуација „у којој се земљом више није могло владати по уставу и законима већ једино по сили његових личних одлука иза који су стајале војска и полиција” (стр. 140). Што је још горе, тај Устав био је, по Михаило Марковићу, најзначајнији појединачни нужан и довољан услов потоње пропасти југословенске државе.

Тито је мање-више следио пут суровости и зла, који је Марковић добро уочио, јер је брзо схватио да човек његових способности, карактера и властољубља не може на други начин постићи оно што иначе жели – неограничену власт по могућству до краја живота. А када је једном кренуо путем зла није га више напуштао, него је окрутна дела чинио до свог последњег даха. А зло које је усадио било је толико постојано и дубоко да су и годинама после његове смрти затвором кажњавани сви они појединци који су о њему критички говорили.

Тито, међутим, није испунио битан услов који би, са реал политичког становишта, његовом силништву, притворству и подмуклости прибавио ма и најмање оправдање. По Макијавелу, насиље и злочини које нови владар изврши приликом постављања темеља новог државног поретка могу се унеколико оправдати уколико дело које је створио буде постојано и трајно, а нарочито ако државу тако добро уреди да се она одржи и после његове смрти. Да би се утврдила постојаност Титовог дела требало је само сачекати шта ће донети време које је мајка истине.

Још за његова живота чврстина и постојаност државе коју је преуредио биле су озбиљно угрожене, а 11 година после његове смрти те државе више није било. Зло које је усадио у нови поредак било је узвраћено још већим злом. Бекон је једном рекао да су владари као небеска тела која проузрокују добра и зла времена. Тито нас је увео у полувековно зло доба у којем су људи носили у очима слику страха своје душе.

За разлику до приказа онога што је чинио и оставио са собом Јосип Броз Тито, Марковићева процена историјске улоге Слободана Милошевића је неупоредиво темељнија и прихватљивија. Она обухвата два кључна елемента: Милошевићеву

националну политику и његово погрешно разумевање политике великих сила, пре свега САД, према ондашњој Југославији и Србији. Основни разлог који је довео до брзог успона Слободана Милошевића било је очекивање да ће он не само отклонити погубну поделу Србије на две мање-више издвојене покрајине и такозвану ужу Србију него и да ће решити српско питање.

Прво велико разочарење било је затварање границе на Дрини према Републици Српској 2. августа 1994. године, чиме је, по суду Михаила Марковића, Милошевићева “морална позиција постала неодбрањива” (страна 290). “Била је то” – наставља даље Михаило Марковић – “издаја сопствене браће и то из себичних мотива самоспасавања” (стр. 290). Годину дана касније, 2. маја и 4. августа 1995. године, сва велика очекивања од Милошевићеве националне политике била су неповратно изневерена. Додуше, озбиљне сумње у могућност и спремност Слободана Милошевића да све српске земље држи на окупу, под једним државним кровом, појавиле су се већ априла 1992. године када су Република Српска Крајина и Република Српска, као некаква сива зона, остављене изван новообразоване Савезне Републике Југославије. Али су тада многи тврдили, укључујући и Михаила Марковића, да није толико битно формално државно уједињење када смо ионако фактички уједињени. Тада, међутим, није запажено у чему је битна разлика између ова два статуса западних српских земаља. У случају формалног државног уједињења Војска Југославије и њени команданти имали би уставну обавезу да бране Републику Српску Крајину и Републику Српску, док у случају фактичког уједињења, ако је то уопште било уједињење, таква обавеза била би само морална и политичка.

Године 1995. Република Српска Крајина у операцијама “Бљесак” и “Олуја”, по речима Михаила Марковића, “углавном је препуштена својој судбини”. Било је, међутим, много горе. Слободан Милошевић не само што је Западну Славонију и Книнску крајину препустио худој судбини, него је преко Ричарда Холбрука унапред ставио до знања да не само Војска Југославија него и јединице Републике Српске Крајине, чији су команданти били његови људи, неће нападати Хрватску на њеним рањивим , границама. То је био разлог што су Фрањо Туђман и његови генерали могли слободно да нападну Западну Славонију, а нарочито Книнску крајину, јер су унапред знали да 4. корпус Војске Републике Српске Крајине, стационаран у Западном Срему и Барањи, који је располагао и већим бројем тенкова, неће напасти Осијек и Славонију.

Одавно је познато да после великог моралног пада нема више подизања. То се управо догодило Слободану Милошевићу. После издаје својих сународника у Републици Српској Крајини, маја и августа 1995. године, он више није имао шта да тражи на српској политичкој сцени. Стога је његов наступ после преговора у Дејтону крајем 1995. године у којима је убогаљио Републику Српску предајући муслиманима скоро цело Сарајево, коридор за Горажде, којим се пресеца веза Пала са источном Херцеговином, и Брчко

чиме се прекида веза између источног и западног дела Републике Српске, деловао бедно и неубедљиво, иако је наводио силне градове, које је наводно задобио за Републику Српску у Дејтону.

Још веће грешке правио је Слободан Милошевић на међународној сцени, које су биле не само погубне за српске земље и народ него и кобне за њега самог. По сведочењу Михаила Марковића, већ приликом избора Добрице Ћосића за председника СР Југославије настао је спор око тога да ли према моћним страним чиниоцима треба водити “мекшу” и “савитљивију” политику, уз неопходне уступке, што је предлагао Добрица Ћосић, или “тврђу” политику, за шта је тада био Слободан Милошевић. Нама је и тада, баш као и сада, најприхватљивији био став Михаила Марковића, који се није слагао са политиком “сагињања” и “савијања”, јер је био сигуран да се Американци не могу задовољити половичним уступцима него “хоће све, потпуну покорност и потпуно одустајања од националног суверенитета” (стр. 285).

По нашем суду, на међународној сцени Слободан Милошевић је показао двоструко незнање: није разабрао начин на који се преговара и извршава договор између представника различитих држава и није схватио на који начин велика, а нарочито супер сила поступа с мањим, полузависним државама. Као врхунски играч на унутрашњој сцени, што је и показао у обрачуна са Иваном Стамболићем 21. септембра 1987. године на осмој седници Централног комитета Савеза комуниста Србије, Милошевићу се чинило да се на исти начин углављују договори и послови на међународној сцени. Зато је и покушао да 23. марта 1991. године у Карађорђеву са Фрањом Туђманом углави поделу Босне и Херцеговине између Србије и Хрватске, као што је то још једном учинио на чувеној салвети приликом обеда са Туђманом за време разговора 14. новембра 1991. године у Карађорђеву. Такође су он и Добрица Ћосић јуна 1992. године повукли ЈНА и предали Туђману Дубровачку жупу а да у том часу нису ништа добили за узврат, изузев магловитог обећања да ће Превлака, Барања, Вуковар и Западни Срем бити у саставу СР Југославије, што је Туђман првом приликом у Дејтону једноставно порекао.

Друга велика Милошевићева заблуда била је да са представницима једине преостале супер силе може углављивати било какав поуздан и трајан договор, после којег би њега и земљу коју представља оставили на миру. Први такав непоуздан договор било је пристајање Слободана Милошевиће марта 1992. године на тзв. Венсов план по којем се ЈНА повукла са територије Републике Српске Крајине да би била замењена УНПРОФОР-ом. Он је чак убеђивао несрећне Крајишнике да ће туђа рука да их боље брани од властите, као да се то икада и игде у свету већ догодило. Тада још није знао, што ће сазнати крајем марта 1999. године, да се Косово брани у Книну, а Београд у Окупанима, на шта смо га јавно упозоравали још од 1994. године. Јер, да је 1999. године Книн и даље био у српским рукама, нико од нас не би тражио Косово.

У својој књизи “Правила ћутања” Момир Булатовић описује, а Михаило Марковић то преноси, како су на самом крају преговора у Дејтону разговарали Слободан Милошевић, Ворен Кристофер и Ричард Холбрук. Слободан Милошевић је том приликом рекао Кристоферу како су у досадашњој историји наше две земље увек биле пријатељи и савезници, да би потом пружио празан лист папира и замолио га да напише услове које наша земља треба да испуни ради остварења овог циља. Кристофер је погледао тај празан лист хартије, одгурнуо га и рекао: “Ви изгледа, још увек нисте све схватили. Нема посебних услова које ћемо вам задати и ви их испунити. Потребно је да увек, на сваком месту и сваким поводом урадите оно што се од вас очекује.”

Марта 1992. године када је прихватио Венсов план за Републику Српску Крајину и средином 1995. године када је издао и препустио худој судбини наше сународнике у Источној Славонији и Книнској крајини, он то још увек није знао, иако су га дириговани западни медији већ тада називали „касапином Балкана”. Крајем 1995. године у Дејтону где је учинио силне уступке муслиманима и тиме убогаљио Републику Српску, а све у нади да ће се умилити Американцима, он то још увек није схватао, док му то Кристофер није потанко објаснио. А када је марта 1998. године уцењен ратом уколико, практично, не преда Косово и Метохију, неочекивано сазнање које је стекао на крају преговора у Дејтону није му више било ни од какве користи. После свега што се до 2003. године догодило Слободану Милошевићу нужно се поставља питање: Да ли би он марта 1992. године први пут попустио пред захтевима Американаца да је знао да ће бити изручен и скончати у Хагу? Сигурно не би – свако ће данас тако одговорити.

Посебну пажњу заслужује Марковићева не само одбојност него и одвратност према корупцији у државној служби и политици. У том погледу он прећутно замера Слободану Милошевићу што је допустио да се појединци око њега и њихови поузданици у привреди обогате преко сваке мере на начин који је и правно и морално више него споран. Ми бисмо могли додати да је омогућио и вођама појединих опозиционих странака да се под његовим господством брзо обогате у градовима у којима су располагали локалном влашћу. Можда и због тога да би их, као подложне кривичном погону, лакше држао на узди. Касније се, међутим, показало, да сам Милошевић није стекао корупцијом неко веће богатство, сем што је сину омогућио да “заради” први милион немачких марака, па је, поред осталог, и због тога имао грдних тешкоћа у финансирању своје одбране у Хагу, у шта се писац овог рада и лично уверио.

Оно по чему се разликујемо од Марковића јесте одговор на питање да ли се ово зло у човеку, укључујући и склоност ка корупцији, може превладати, што се у начелу своди на разлику између прихватања или одбацавања антрополошког оптимизма или песимизма у

политици. Изгледа да је Марковић више склон оптимизму, пошто је, као маркиста, дубоко уверен да “увек постоји отворена могућност да се савлада зло” (стр. 449).

По нашем суду, то се дешава толико ретко тако да никада и нигде није постало правило. Уосталом, све велике политичке теорије, које сабирају вековно искуство, почивају на антрополошком песимизму. Ово становиште потврђује и Макијавелијев млађи савременик Франческо Гвичардини, који је, као папин легат, овако описао своје безуспешно настојање да искорени корупцију: “Не можете спречити своје потчињене да краду. Лично сам био беспрекоран и имао сам управитеље и министре под собом; па ипак, са својом марљивошћу коју сам могао да употребим и примером који сам дао никада нисам био кадар да спречим уцењивање (шаполовину). Разлог је у томе што је новац за све користан, а како ствари данас стоје богат човек се више цени од доброг човека” (“Ricordi”, 204). Гвичардини је свакако био у праву када је рекао да се корупција не може потпуно искоренити. Али се, под одређеним условима, може битно смањити на подношљиву меру. Слободану Милошевићу то није пошло за руком, док је данас корупција, као да је то смишљена политика, потпуно прожела целокупну државну и привредну делатност.

Нама једино остаје да закључимо да Михаило Марковић оставља за собом незаборавно филозофско дело, а да ће његове мемоаре читати свако ко у једном бољем времену буде проучавао ово погубно и страшно доба у којем смо проживели најбољи део свог живота.